

FTAMP 17.82.10

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-15>

Жиенбаев Е.Б.^{*1}, Семиз К.²

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан.*

E-mail: yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz, kenan.semiz@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0001-9234-4780, 0000-0003-3524-3339*

М. ЖҰМАБАЕВТЫҢ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ РОМАНТИЗМНІҢ ТҮРКИЯЛЫҚ АҚЫНДАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫМЕН САЛЫСТЫРЫЛУЫ

Аңдатпа. М. Жұмабаевтың шығармашылығы жайлы әр түрлі ғылым салаларында зерттеу жұмыстары жасалып жүр. Соңғы жылдары мағжантану жеке ғылым саласы ретінде біршама жетістіктерге жетіп, қалыптаса бастағаны да белгілі. М. Жұмабаев болмысының күрделілігі мен оның қалдырған мұраларының сан салалы сипаты шетелдік ғалымдардың назарын аудартып тың ізденістер тудыруда. Яғни ақын шығармашылығы поэзиямен ғана шектелмейді. Оның еңбектеріндегі философиялық тарихи дерек көздері мен ағартушылық педагогикалық көзқарастарын жүйелі әрі кешенді түрде зерттеудің қолға алынуын заман үрдісінен туған қажеттілік деп санауға болады. Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі М.Жұмабаев, ХХ ғасырдың басында түркішілдік тақырыбын поэзиялық шығармаларында кеңінен жырлаған ақындардың бірі болғандықтан, түбі түркі халықтары үшін де бірегей тұлға болып табылады. Оның қоғамға қатысты көзқарасы мен ұстанымдарын білдіретін өлеңдерінде «ұлттың аты - түрік, Отанның аты – Тұран» деп көрсетілген. Ақиық ақынның шығармаларында «түрік» сөзі арқылы бір ғана ұлт меңзелмегені анық. Ол барлық түркі әлемін бірлік пен ынтымаққа шақырып, өмірінің соңына дейін қазақ елінің тәуелсіздігін аңсаған. Оның өлеңдерінде ішкі сезім бейнеленумен қатар, сыншыл реализм тұрғысынан жазылған қоғамдық мәселелер де кеңінен сөз етілген. М.Жұмабаевтың поэзиясында ХХ ғасыр басындағы түркі тектес халықтардың ұлт азаттық күресі мен идеологиялық бірлігі жайлы толғаныстардың көрініс тапқаны белгілі. Осы ерекшелігіне байланысты түркі әлемінің көшбасшы елі сипатындағы Түркияда қазақ әдебиеті жайлы сөз қозғалғанда М.Жұмабаевтың есімі алғашқылардың бірі болып аталады. Өйткені М.Жұмабаевтың өзі Түркияға бармаса да, оның әдеби тұлғасы мен көзқарасы Анадолы жерінде кеңінен танымал. Осы тұрғыда оның поэтикалық шығармаларын түркиялық әдебиетші ғалымдардың мәтін талдау әдісі арқылы саралау және ақынның түркішілдік идеологиясын Түркиядағы түркішілдік ағымын қолдаушы ақындардың еңбектерімен салыстыра қарастыру - тақырыбымыздың өзектілігін танытады. М.Жұмабаев пен Анадолы әдебиеті милли әдебиет кезеңі ақындарының ұстанымдарын тұтас қарастырғанымызда олардың тақырыптарының ұқсас және мақсаттарының ортақ екенін байқауға болады. Осыған байланысты зерттеу жұмысымыздың мақсаты - М.Жұмабаевтың өлеңдерін түркиялық түркішілдік ағымын жырлаған ақындардың шығармаларымен ұлттық романтизм тұрғысынан салыстыра қарастыру болып табылады. Сонымен қатар әдебиеттану ғылымына тән кешенділік, жүйелілік, салыстырмалық, объективті-аналитикалық, тарихи тұрғыдан жүйелі талдау, жинақтау, қорыту әдіс-тәсілдеріне сүйене отырып, зерттеу нәтижесі сараланды. Жинақталған мәліметтер тақырыбы негізінде салыстырылды. Отандық және түркиялық әдебиеттану ғылымының тұжырым байыптаулары, поэзияның табиғатын, эпика жанрлары, дастан, поэмалардың жанрлық-стильдік, көркемдік-эстетикалық ерекшеліктерін қарастырған ғылыми еңбектер зерттеу жұмысымыздың негізгі методологиялық әрі теориялық негізі ретінде қарастырылды.

Кілт сөздер: түркішілдік, ортақ тақырып, әдеби талдау мен салыстыру, ұлттық болмыс, ұлттық поэзия.

Кіріспе. Мағжан Жұмабаевтың поэтикасы қазақ сөз өнерін, өлең өрнегін, көркем ойды және көркем бейнелеуді жаңа деңгейге көтергені ақиқат. Оның поэзиясының философиялық мазмұнының терең болуы – ақындық қабілетінің басты қасиетін көрсетеді. Ақын қазақ өлең өнерінде әдеби қағидаларды ұсына біледі. Оның поэзиясынан қазақ әдебиеттану ғылымындағы дәстүрлі фольклордың, жыраулық әдебиеттің, шығыс пен батыс поэзиясының қазақтың өлең өнерінің қалыптасуы мен дамуына әсерлері мен ықпалын көруге болады. М.Жұмабаев әлемдік әдеби үрдістен тәлім ала отырып, ақындық өнердің шыңы Абай Құнанбаев пен ұлтжанды ағартушы Міржақып Дулатовтың поэзиясынан үлгі алған. Осы тұрғыда М.Жұмабаевтың ақындығын тақырыптық, жанрлық, стильдік және мазмұндық сабақтастық жағынан қазақ поэзиясында қайталанбас құбылыс деуге болады. Абай, Міржақып, Мағжан т.б. сынды сөз зергерлерінің бастаған поэтикалық үрдісі қазіргі қазақ әдебиетінің дамуына үлкен септігін тигізген.

Осы тұрғыда Түркияда қазақ әдебиеті жайлы сөз қозғалғанда алғашқы есемдердің бірі болып Абай Құнанбаев пен Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығы аталады. Қазақ жазба әдебиетінің дамуына үлес қосумен қатар, түркішілдік тақырыбын қозғаған алғашқы ағартушы-ақын болғандықтан түркі тектес елдерде М.Жұмабаевтың тұлғасы ерекше құрметке ие. Сонымен қатар Түркияда М.Жұмабаевтың өлеңдеріне қатысты бірнеше ғылыми зерттеулердің жасалғанын атап айтуға болады. Түркиядағы мағжантану саласы бойынша жасалған ғылыми зерттеулердің алғашқы қатарындағы Ферхат Тамирдің «Mağsan Cumabayev'in Şiirleri (Мағжан Жұмабаевтың өлеңдері)» (1992) атты докторлық диссертациясында М.Жұмабаевтың 1923 жылы Ташкентте жарияланған кітабындағы өлеңдерге фонеткалық және лексикологиялық талдау жасалған. Сонымен қатар жинақтағы 159 өлең түрікшеге қара сөзбен аударылып, 1993 жылы Анкарада басылған. Осы аталған түрікше аударма негізінде М.Жұмабаевтың өлеңдеріндегі тақырыптарды қарастырған Йылмаз Баджаклы, «Mağsan Cumabayev'inin Şiirleri Üzerine Bir İnceleme (Мағжан Жұмабаевтың өлеңдеріне қатысты зерттеу)» (2014) атты магистрлік диссертациясын дайындаған. Сонымен қатар Ерлан Жиенбаевтың «Kazak Şairi Mağsan Cumabayev'in Şiirlerinde Yarı ve Tema (Қазақ ақыны Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерінің құрылымы мен тақырыбы)» (2016) атты докторлық диссертациясында ақынның жарияланған өлеңдеріне әдеби талдау жасалып, кешенді зерттеу жасалған. Аталған ғылыми еңбектердің қазақ пен түрік әдебиетінің әдеби шығармаларын салыстыру тұрғысынан маңызы мол.

Зерттеу нәтижесі. М. Жұмабаевтың поэзиялық шығармаларындағы түркішілдік тақырыбының түркиялық ақындардың шығармашылығымен салыстыра қарастыру мәселесі Қазақстан мен Түркияда жасалған көптеген зерттеулерде шектелуі түрде қарастырылғандықтан, біз бұл еңбегімізде тың мәліметтер мен заманауи мәтін талдау әдістері арқылы тақырыптың ашылуына үлес қосуды мақсат еттік. Зерттеу жұмысымызда ақынның өлеңдеріндегі ұлттық болмыс идеологиясы айшықталды. Тақырыптық тұрғыдан түркішілдік бағыттағы түркиялық ақындардың шығармаларымен салыстырылды. М.Жұмабаевтың Анадолы елінде танылуы мен зерттелу деңгейін көрметумен қатар, оның әдеби тұлғасы мен ұлттық болмысқа қатысты көзқарасын түркиялық ақындардың дүниетанымымен ұштастыруға тырыстық.

Материалдар мен әдістер. Зерттеуіміздің теориялық және әдістемелік негізі ретінде қазақ әдебиеттанушылары мен шетел ғалымдары ұсынған ғылыми еңбектер қолданылды. Зерттеу объектілерін қарастырып, поэтикалық талдау жасау үдерісінде отандық белгілі әдебиеттанушы-ғалымдар А.Байтұрсынов, С.Мұқанов, Х.Сүйіншіәлиев, С.Қирабаев, З.Қабдолов, Р.Нұрғалиев, Ш.Елеукенов, Б.Қанарбаева, Е.Тілешовпен қатар, түркиялық әдебиеттанушы-ғалымдар М.Каплан, Ш.Акташ, А.Б.Эржиласун, Н.Четин, Ф.Тамирдін теориялық еңбектері мен ой-тұжырымдары әдістемелік бағыт-бағдар ретінде пайдаланылды. М.Жұмабаевтың тақырыпқа қатысты өлеңдерін талдау барысында Шериф Акташтың мәтін талдауға қатысты теориялық еңбегі басшылыққа алынды. Сонымен қатар әдебиеттану ғылымына тән кешенділік, жүйелілік, салыстырмалық, объективті-аналитикалық, тарихи тұрғыдан жүйелі талдау, жинақтау, қорыту әдіс-тәсілдеріне сүйене отырып, зерттеу нәтижесі сараланды. Жинақталған мәліметтер тақырыбы негізінде салыстырылды. Отандық және түркиялық әдебиеттану ғылымының тұжырым байыптаулары, поэзияның табиғатын, эпика жанрлары, дастан, поэмалардың жанрлық-стильдік, көркемдік-эстетикалық ерекшеліктерін қарастырған ғылыми еңбектер зерттеу жұмысымыздың негізгі методологиялық әрі теориялық негізі ретінде қарастырылды.

Талдау. М.Жұмабаев шығармаларының поэтикалық ерекшеліктерін ашу үшін оның дүниетанымына бойлау, ақыл-ойын қалыптастырған негіздерді саралау, сол арқылы қазақтың өлең өрнегіндегі өзіндік нақышын, даралық стилін сараптау міндет болып табылады. Сөз зергерінің көркемдік жүйесінің қалыптасуында ұлттық дәстүрдің рөлі, фольклор мен жыраулар поэзиясының, сондай-ақ батыс пен шығыс мәдениетінің әсері мол екені белгілі. М.Жұмабаев пен Түркиялық ақындардың арасындағы ортақ тақырыптармен поэтикалық үндестігін сараптау арқылы ұлы ағартушылардың өзгеше көркемдік әлем қалыптастырған даралық сипатын анықтауға болады. Зерттеуімізде түп төркіні мен ұстанымы ортақ екі елдің ақындары арасындағы творчестволық, тақырыптық, мазмұндық, идеялық, ұстанымдық және дүниетанымдық сабақтастығынан туындайтын сөз кестелері мен көркемдік амал-тәсілдері мен өлең өрнектерінде бедерленетін қолтаңбаларының ерекшелігін ұлттық болмыс тақырыбы аясында көрсетуге тырыстық.

Түркішілдіктің символы - Мағжан Жұмабаев, өзіне тән тұлғалық ерекшелігімен тек қазақ әдебиетінің ғана емес, түркі әлемінің әдебиетінде де өзіндік орны бар ағартушы. Шолпан атты алғашқы өлеңдер жинағы 1912 жылы Қазанда басылғаннан кейін ақиық ақынның шығармашылық еңбектері кеңінен танылып, халықтың ынта-ықыласына бөленген. Аталған жинақта халықтың әлеуметтік өмірі шынай бейнеленген.

Жастайынан халқының мұңын жырлаған ақынның 1920 жылы Уфада, 1922 жылы Ташкентте басылған өлеңдер жинағында да әлеуметтік тақырыптар ерекше толғаныспен тілге тиек етілген. Ресейде өткен Ақпан және Қазан төңкерісі жылдарында Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынов және М.Дулатов секілді қазақ зиялыларымен бірге ұлт азаттық ұстаныммен құрылған Алаш қозғалысына қатысқан М.Жұмабаев, 1937 жылға дейін түрлі газет журналдарда жарияланған жырлары мен мақалаларында ұлттың жағдайы мен келешегі жайындағы толғаныстарын баяндап, кезеңнің шартта-

рына байланысты ұлттық құндылықтарды дәріптеуге тырысқан (Елеуқенов, 2008: 110-150). Жәдитші ағартушылардан білім алған М.Жұмабаевтың қоғамға қатысты жазылған көптеген өлеңдерінде әлеуметтік мәселелермен қатар қазақ мәдениеті, өткені мен бүгіні және қаһармандық оқиғалар поэтикалық әдіспен суреттелген.

М.Жұмабаевтың өлеңдерінде тарихи романтизмге қатысты тақырыптар кеңінен қарастырылған. Оның түркішілдік ұстанымын, Анадолыдағы милли әдебиет кезеңінде (1908-1923) түркішілдік ағымын қолдаған ақындардың шығармаларынан да көруге болады. Атап айтқанда Анадолыда милли әдебиет кезеңінде Зия Гөкалп, Мехмет Эмин Юрдакул, Өмер Сейфеттин, Мехмет Акиф Эрсой сынды ақын әрі зиялы қауым өкілдерінің тарихи романтизмге қатысты шығармаларында да ұлт тағдырына қатысты толғаныстарын тілге тиек етіп, Османлы қоғамындағы өзгерістерге куә болумен қатар, ұлттық сананы дәріптеу мақсатында жазған шығармаларында отандастарын дұрыс жолға бағыттауды мақсат еткен.

Ш.Акташ, ұлттық романтизмнің тарихи дамуы мен анықтамасы жайлы былай деген,

Билік, патшалық, империялық негізде өмір сүрген адамзат қоғамы зиялы, өнерлі және саясат әлеміндегі тұлғалар арқылы мақсаттарына қарай қадам басқан. Мақсаттарын жүзеге асыру барысында ғылыми мәліметтер мен философиялық ағымдарға сүйенген. Дегенімен осы құбылыстардың барлығын жүйелі түрде бағыттап, түрлі мақсаттардың басын ұштастыратын ұстаным стилі бар. Бұл стиль тұлғаның өткен кезеңдегі түрлі іс шарасы мен қазіргі сипатын өзге тұлғалардан айырмашылығы мен артықшылығын ашып көрсетеді.

Батыста белең алған ұлтшылдық ағымы мен түркологиялық зерттеулердің артуына байланысты түркі әлемінде XVIII ғасырдан бастап жаһандану үдерісі басталды. Осы кезеңде түркі халықтарының ұлттық болмыс мәселесінің көтерілуі ұлттық әдебиеттің өркендеуіне септігін тигізді. Осы саладағы өзгерістер саяси үндеулер мен әлеуметтік оқиғаларда да жалғасып жатты.

XX ғасырдың басында қазақ әдебиеті дамып, ұлттық идеология арта түскен болатын. Осы тұрғыда Османлы империясы мен Патшалық Ресейдің қол астындағы түркі халықтарының қол жеткізген жаһандану үдерісінің бірнеше ортақ тұстары бар (Türkoğlu, 2000: 108). Алшақ тұстары ретінде, Османлы мемлекетінің әскери реформалар арқылы жасаған қозғалыстарын атауға болады. Ал, Патшалық Ресейдің қол астындағы түркі халықтарының арасында білім саласындағы мәдени қозғалыс ретінде басталған іс-шараларға зиялы қауым өкілдерімен қатар, елдің өркендеуін көздеген байлардың да рухани әрі материалды түрде қолдау көрсеткені белгілі.

XX ғасырдың басында Анадолы аймағына жасалған сыртқы шабуылдар мен ішкі қақтығыстардың үдей түсуіне байланысты мемлекеттің болашақ тағдыры қыл үстінде болатын. Осы үдерісте Османлы зиялы қауым өкілдері ұлт тағдарына алаңдаушылық білдіріп, өз ұсыныстарын алға тартты. Осы үдерісте *исламшылық, османлышылық* және III-Сәлім кезеңінен кейін белең алған батысшылық мен ұлтшылдық көзқарастың өнімі болған *түркішілдік* ағымдары кезегімен дәуірдің саяси істерінде өз орнын алған болатын. Осы жылдардағы саяси оқиғалардың әсеріне байланысты ұлттық бағытта құрылған түркішілдік ағымын көшбасшылар мен ағартушылар қолдағаны белгілі.

Бұл жағдайды А.И.Колжу былай сипаттайды, «Бұл кезеңдегі ұлтшылдықтың негізі – өзге ұлтқа үстемдік жүргізу емес, керісінше түркі халықтарын отарлап алғысы келетін алпауыттардан құтылу мен тәуелсіз болу әрекеті болатын» (Kolcu, 1997: 18).

XIX ғасырдағы дайындық кезеңінен кейін Анадолы түрік әдебиетінде біршама жаңа сілкініс пайда болды. Әсіресе Танзимат кезеңінде әдебиет саласында жаңа жанр мен үрдіс бойынша ізденіс жасаған ақын-жазушылар өз шығармаларында *өркениет*, *Отан*, *әділет пен тәуелсіздік* тақырыптарын қолға ала бастады. Бұл кезеңде османшылық пен батысшылық ағымдары үстем болғанына қарамастан, ежелгі сананың әсерінен алшақтаған ақын-жазушылар шығармаларын халыққа түсінікті ауызекі тілде жазуға тырысқан. Сонымен қатар олардың шығармаларында ұлттық құндылықтар басты назарда тұрған.

Танзимат кезеңінде ұлтшылдық ұғымы османлы халқын біріктіру мақсатында қолданылған болатын. Осы кезеңнен бастап бұрыннан қолданылып жүрген «түрік» сөзінің ауқымы кеңейген. Осы тұрғыда Ахмет Вефик пашаның Әбілғазы Бахадур ханнан аударған «Шежере-й түрки» атты шығармасын түріктердің османлы кезеңінен бұрынғы жағдайы жайлы жазылған алғашқы дереккөздердің бірі ретінде атап өтуге болады (Kanter, 2014: 18). Сонымен қатар осы кезеңде тіл мәселесі күн тәртібінде болған. Мухбир мен Улум газеттерінде Али Суави сынды ағартушылардың мақалалары жарияланып, әдеби жазба тілінің халыққа түсінікті тілмен жазылуы ұсынылған (Sarına, 2005: 76). Осы тұрғыда «Камус-и турки» атты сөздіктің авторы Шемседдин Сами де мемлекетінің аты - Османлы, ұлтының аты - түрік екеніне тоқталып, жазған еңбегінде түрік тілінің құндылықтарын көрсеткен.

Ш.Акташтың айтқанындай, Анадолы әдебиетінде ұлттық романтизм алғашында Зия Гөкалп, Мехмет Акиф Эрсой және Яхия Кемалдің шығармаларында қолға алынған. Осы тұрғыда Зия Гөкалптың «Туран», «Кызыл элма», «Эргенекон», «Алтын дастан» атты шығармаларының ұлтшылдық сарында жазылғанын атап айтуға болады. Оның шығармаларында халықтың терең тарихымен қатар әлеуметтік мәселелер тақырыбынан құралады (Акташ, 2011: 64).

XX ғасырдың басында ағартушылық пікірлері арқылы халқының болашағы жарқын болуы үшін атсалысқан Османлы мемлекеті мен Патшалық Ресейдің құрамындағы түркі елдерінің зиялы қауым өкілдерінің пікірлері арасында көптеген ұқсастықтар бар. Осы тұрғыда Джөн түріктер (Жас түріктер) мен Алаш әрекеті секілді саяси топтардың іс-шараларындағы ұлттық сананың ортақ болуы назар аудартады.

XX ғасырдың басында қазақ елінде жарияланған М.Жұмабаевтың өлеңдерін қоғамдық дамудың әдеби шығармалардағы көрінісі деуге болады. Оның өлеңдеріндегі тарих пен мифологиялық оқиғалар шабытты түрде жырланып, ұлттық патриотизмді арттырады.

М.Жұмабаевтың идеялық әлеміне өз дәуірінде түркішілік пен жәдидшілдік идеялары ұсынылған Уфа қаласындағы «Галия» медресесінде (1910-1911 ж.) алған білімі әсер еткен. Өйткені «Галия медресесінің ұстаздары Мысыр мен Стамбулда білім алған татар зиялыларынан құралған болатын» (Osmanova, 2011: 40). Бұл медреседе М.Жұмабаев жәдитші зиялыларымен кездесіп, өз еңбектерінде Орта Азия аймағында қалыптасқан түркішілік ойдың шекарасын сызуға тырысады (Kuanyshbayeva ve

Zhiyenbayev, 2017: 310). Осы тұрғыда қазақ тілінің поэтикалық қуатын шебер пайдалана отырып, қазақтың тарихи санасын қалыптастыруға назар аударған. Сонымен қатар қазақтың жалпы түркітарихындағы орнын көрсеткен. Оның өлеңдерінде 1910-1920 жылдардағы түркі әлемі ұғымының өте кең аумақты қамтитыны байқалады. Оның өлеңдерінде ХХ ғасырдың басында Анадолы түріктерінің мекені Осман империясынан Орталық Азияның жүрегіне дейін созылды. М.Жұмабаев поэзиясындағы тарихи тұлғалар Фарабиден Авиценнаға, Шыңғыстан Темірге дейінгі саяси және мәдени өрістерді қамтиды.

Жалпы алғанда, М.Жұмабаевтың өлеңдерінде заманға, тәлім-тәрбиеге, тәжірибеге байланысты тақырыптық өзгерістер болғанымен, ол өзгеріске ұшыраған кезде трагедиялық деуге болатын үзіліссіз, бірте-бірте жаңарып, дамып отыратын форма берілген. Сондықтан да оның поэзиясындағы өзгеріс стихиясын – даму құралы деп атауға болады (Караған, 2015: 197). М.Жұмабаев өлеңдерінде өзі тұратын география, ұлттың хал-ахуалы мен атамекенге деген сағынышы сияқты жергілікті элементтермен қатар тарихтағы ұлттық болмысты іздеу де алдыңғы қатарда көрінеді. Ақын өз ұлтының ерлік өткенін сөз еткен «Жер жүзіне» поэмасында ел болып болашаққа нық қадам басып келе жатқанын мына жолдармен жеткізеді:

Жер жүзіне ер атағым жайылған,

Жан емеспін оттан судан тайынған.

Қайраты мол қандыбалақ қыранмын,

Күн болған жоқ жүрек шайылған (Жұмабаев, 2013: 63).

М.Жұмабаев өлеңдерінде түркілік ойдың маңызды орын алатыны анық. Осы тұрғыда оның ойлары түркі тектес халықтар қоныстанған территорияның әрбір нүктесін қамтиды. Осы аспектіде М.Жұмабаевтың көзқарасы, ХХ ғасырдың басында Анадолы аймағында аты шыққан ақын Зия Гөкалптың «Біздің Отан - тек Түркия немесе тек Түркістаннан құрылмаған / Біздің Отан ұлы және мәңгілік ел: Тұран» (Gökalp, 1989: 5) деп ұранымен ұштасады. Хасан Тунжай айтқандай, «Зия Гөкалп түркілік идеясын «түркішілдік», «оғыздық» немесе «түркмендік» және «тұраншылдық» деп үш кезеңге бөлген (Tüncaу, 1974: 53). Оның бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде алға қойған мақсатымен бірге оның басқа да көзқарастары ұлттық идеяның қайнар көзіне айналған. «Жау жері ойран болады, / Түркия - Тұран болып өседі» (Gökalp, 1989: 102) сөздері болашаққа деген үмітін паш етіп тұр.

«Есте сақтау - болашақтың негізгі фантастикасын құрайтын әрекет. Қоғамдардың құрылысы өткенді қайта еске түсіру арқылы жүзеге асады» (Kanter, 2014: 108). Өйткені болашақты қалыптастыруда әлеуметтік жадының алатын орны маңызды. М.Жұмабаев қазақтың поэзиялық дәстүрін ұлтжандылық, тақырып, жанрлық және мазмұндық жағынан байыта отырып, «Тұран» ұғымында, әсіресе Орта Азиядағы түркілерді біріктіруші элементі бар екенін жиырма жеті шумақтан тұратын «Түркістан» өлеңіндегі алғашқы екі шумағында өрнектейді:

Түркістан – екі дүние есегі ғой,

Түркістан – ер түріктің бесігі ғой.

Тамаша Түркістандай жерде туған

Түріктің тәңірі берген несібі ғой.

Ертеде Түркістанда Тұран дескен
 Тұранда ер түрігім туып өскен.
 Тұранның тағдары бар толқымалы,
 Басынан көп тамаша күндер кешкен (Жұмабаев, 2013: 168)

Бұл жолдарда Түркістан/Тұран деген ұғым Отан (атамекен) ретінде қолданылып, түркі тектес халықтардың түлеп ұшқан атақонысы ретінде бейнеленген. Өлеңдерінде туған жер феноменін негізгі тақырып етіп алған М.Жұмабаев, түркі бірлігі мен ата-тегіне негізделген ұғымдарға басымдық беріп, осы болмыстың толықтырушы элементі болып табылатын атамекен тақырыбын суреттеген.

Анадолыдағы ұлттық әдебиет кезеңі поэзиясында тарихи кеңістік ұғымы екі түрлі идея аясында құрылған. Мысалы, Мехмет Эмин Юрдакул, Зия Гөкалп және Өмер Сейфеттин т.б. ақындар өз шығармаларында дәстүрлі өлеңнің буын өлшемін (hесе ölçüsü) қолданып, халық қолданған жалпақ тілмен жазуға мән берген. Шығармаларында тарих тақырыбы қозғалып, Османлы империясы құрылғанға дейінгі Орта Азиядағы түркі халықтары жайлы сөз етілген. М.Жұмабаевтың әлеуметтік жады туралы өлеңдеріндегідей, олардың шығармаларында да түркі қауымдарының ортақ даңқты тарихы қайта жаңғыртылған. Шығармаларында шығыс әдебиетіне көбірек еліктеген Мехмет Акиф Ерсой, Яхья Кемал, т.б. ақындардың шығармаларында тарихи идеологиясы түрік-ислам бірлігінен құралғанын көруге болады.

Осы тұрғыда Мехмет Эмин Юрдақұлдың «Türk sazı / Түрік сазы» деп аталатын өлеңінде Осман империясын құрайтын негізгі элемент түріктер екені баса айтылады:

Түрік тілінде	Қазақша аудармасы
<p><i>Biz, Oğuzlar soyu olan Türkler 'iz; İlk ateşi parlatan, İlk sabanla sert toprağa tohum atan, İlk ocağa temel koyan hep biziz. Her bucakta vahşi yellere eserken Isig-göl'de çadır kuran biz vardık; Urallar'da boz ayılar gezerken İlk kervanı biz Uygurlar çıkardık.</i> (Yurdakul, 1989: 108)</p>	<p>Біз оғыз текті түркіміз; Алғаш рет отты жарқыратқан Алғаш рет сабанмен дән еккен, Алғаш рет ошақ құрған біз. Әр жерде асау жел ескен кезде Ыстықкөлде шатыр құрған біз едік; Оралда боз аюлар жүргенде Керуенді ұйғыр болып шығардық</p>

Бұл өлеңінде ұлттық тарих пен болмыс арасын байланыстыруға тырысқан Юрдақұл, өлеңнің жалғасында кеңістік пен қоғамға қатысты мәселелерді қозғаған. Ол өз ұлтының жеңістерін, ерлік оқиғаларын айтып, өткен кезеңдердегі түркі халықтарының жеңістерін жігерленіп былай сипаттайды:

Түрік тілінде	Қазақша аудармасы
<p><i>Tarihimiz Altay gibi uludur; Onun her bir yaprağı, Duman tüten yirmi milyon ocağı Öğündüren seferlere doludur.</i> (Yurdakul, 1989: 111)</p>	<p>Тарихымыз Алтай секілді ұлы; Оны ірбір жапырағы, Түтіндеткен жиырма миллион ошағы Мақтанышты сапарлардан құралған.</p>

Осы тұрғыда М.Жұмабаевтың өлеңдеріндегі атамекен ұғымы «ана» бейнесі арқылы көрсетіледі. Кеңістік сипатталған «Айға» атты өлеңінде туған жердің мұнды халін сөз етеді. Осы жерде жетім күйде екенін тілге тиек етіп, туған жерге деген сезімін былайша жеткізеді:

*Кең дала, көресің зой ана жатқан
Жібектей жасыл шөптер бетін жапқан.
Асқар тау балдан тәтті сулары бар
Әне, сол анам еді мені тапқан*

Осы мазмұндағы сипаттауды Мехмет Эминнің өлеңдерінен де көруге болады. Ақынның «*Irkıtın Türküsi / Елімнің әні*» атты өлеңінде жұмаққа теңеген атамекеннің қадірін түсіндірып, «Түркі үні естілген жердің бәрі біздікі» деген сөзі арқылы «Тұран» ұғымының шекарасын сызуға тырысады:

Түрік тілінде	Қазақша аудармасы
<i>Yurdumuzun en küçük bir taşı Bize Seylan incisinden üstündür; Onun hafif gölgeli bir subaşı Bize yeşil Cennet gibi görünür.</i>	Еліміздің ең кішкене бір тасы Бізге Сейлан маржанынан қымбат; Аз көлеңкелі қайнар бұлағы Бізге жұмақ секілді көрінеді.
<i>Türk sesleri gelen her yer bizimdir; Üç dünyanın üstünde, Gök-sadeften yedi deniz önünde Parıldayan memleketler bizimdir. (Yurdakul, 1989: 111)</i>	Түркі даусы шыққан әр жер біздікі; Үш әлемнің үстінде, Көк аспанда жеті теңіз алдында Жарқыраған елдер біздікі.

М.Жұмабаев үшін тарихты жандандырудың маңызды екені белгілі. Ол халықтың тыныш әрі бейбіт өткен кезеңдерін алға тартып, батыр аталарымыздың даңқын суреттеген:

*Өткен күнді ойласам,
Ойға терең бойласам,
Кешегі қайран қазақтың
Сәулеті мен дәулеті
Көз алдыма келеді
(Жұмабаев, 2013: 45)*

Түрік әдебиетінің өкілі Өмер Сейфеттиннің өлеңдерінде де патриотизм тақырыбы ерекше орын алады. Мысалы, «*Кошта / жыр*» атты өлеңінде түрік тарихындағы ерлік оқиғаларды айтып, Тұран мұраты жолындағы күрестерді былайша көрсетеді:

Түрік тілінде	Қазақша аудармасы
<p><i>Çıktı yüz bin Türkün taşsız mezarı “Turan” diye yürüdükçe, önüme Rast geldiğim derelerin suları Ağlıyordu artık sönen ünüme...</i></p> <p><i>Çamlıbellerçölolmuştu, bülbüller Susmuşlardı. Eskişenlik ne gezer; Her tarafıkaplamıştıbirkeder Giriyordumenkaranlıkünüme...</i></p> <p><i>Fakat “umut” doğdu yine karşımdan. Türktü babam, damarımda var o kan “Yarın”ımı benzetirim bir zaman Şan içinde geçen büyük dünüme...</i> (Seyfettin, 2000: 92)</p>	<p>Шықты жүз мың түркінің мазары «Тұран» деп жүрген сайын алдыма Алдымнан шыққан өзен сулары Жылып жагты сөнген атағыма...</p> <p>Байтақ дала шөл болған. Бүлбұлдар Үнсіз. Ежелгі шаттық қалмапты, Жан-жақты қаумалаған бір қайғы Бара жатырмын ең қараңғы күніме...</p> <p>Бірақ «үміт» туды тағы алдымнан Түрік еді атам, тамырымда бар қан Ертенімді ұқсатамын бір уақыт Шаттықпен өткен кешегі күндерге...</p>

Ұлтының даңқты өткенін айта отырып, замандастарының бойына Отан, ерлік сезімін оятуға ұмтылған М.Жұмабаев, ежелден келе жатқан күрестерді жаңғыртумен қатар халық батырларының жеңістерін мақтанышпен суреттейді. От өлеңіндегі мына жолдар арқылы ауызбіршілікпен ынтымақтың маңыздылығына тоқталады:

Әлпіге барғам Алтайдан,
 Балқанға барғам Қытайдан...
 Заулап өрлеп аспанға,
 Әлпіден ары асқан да
 Отты Атилла, Баламгер
 Мен едім. Тағы барғанда
 Ойран салып Балқанға
 Жолбарыс Жошы, Сүбітай ер
 Шалғай-шалғай жер шалып,
 Басылдым біраз от алып... (Жұмабаев, 2013: 49)

Осы сипаттағы тарихи оқиғалар Өмер Сейфеттиннің өлеңдерінде де кеңінен көрініс табады. Оның «*Köroğlu / Көроғлу*» атты өлеңінде Орта Азиядағы түркі халықтары жайлы айтылған. Ұлт азаттық күрес кезеңі бейнеленген бұл шығармада тарихи кезең тебіреніспен бейнеленген:

Түрік тілінде	Қазақша аудармасы
<i>Tunguz, Çit, Afgan'ı paraya, kürke Gark edip hepsini saldırttı Türkiye.</i>	Тунгус, дунган, ауганды ақшамен баурап Қарақана түркілерге шабуылдатты.
<i>Kıpçak'ı püskürttü, uzaklaştırdı, Uygur'u Çitlerde konaklaştırdı.</i>	Қыпшақтарды аяқтан шалып, алыстатты, Ұйғырларды қытайға қонақ қылды.
<i>Yalnız baş eğmedi Kırgız-Kazaklar Fağfura uydular kalan oymaklar.</i> (Seyfettin, 2000: 124)	Тек қана бас имеген қырғыз бен қазақтар, Қытайға еріп кетті қалған тайпалар.

Алтай таулары – түрік халықтарының ортақ алтын бесігі, құтты мекені. Мұнда ғұн, көктүрік т.б. түркі тектес халықтардың мемлекеттері үстемдік орнатқан. Шыңғыс хан, Ақсақ Темір т.б. Түркі хандары Алтайдан шығып, дүниенің жартысын басып алған. М.Жұмабаев осы тарихи оқиғаларды түркі халықтарының есіне салу арқылы, ел болып еркін, бейбіт өмір сүруге деген ұмтылысты көрсетеді. Осындай сипаттағы үндеу Мехмет Эмин Юрдақұлдың «*Ey Türk Uyan / Eü түрік оян*» өлеңінде былайша айтылған:

Түрік тілінде	Қазақша аудармасы
<i>Atilalar, Cengizler, Timurlenkler, Yavuzlar Senin geniş göğsünü kabarttıran ecdadın. Sen tuğunu diktiğin üç dünyânın üstünde Beyaz, siyah ırkların dillerinde anıldın</i> (Yurdakul, 1989: 129)	Аттила, Шыңғыс, Темірлан, Явузлар Кең кеуденді көтерген бабаң. Сенің ту тіккен үш дүниенің үстінде Ақ пен кара нәсілдердің тілінде жыр болдың

Қазақ және түрік әдебиетіндегі тарихи кезеңдер туралы ойлары мұнымен шектелмейді. Ақын жазушылар тарихи шығармаларында түркі халықтарының өткен тарихын айта отырып, аталарымыздың жүріп өткен жолдарын, мұңын, қиыншылықтарын, табыстарын еске түсіреді. Ұлыстың өткен күндеріне көз жүгіртеді. Түркі халықтары хандық құрған кезеңдер сағынышпен еске алынып, аталарымыздың даңқы келер ұрпаққа таныстырылады.

XVIII ғасырда Батыс елдерінде туындаған резонанстан кейін, XX ғасырдың басында татар мен башқұрт жәдитші ағартушылары арасында «оян», «әділетсіздікке қарсы шық», «білімге ұмтыл», «еліңнің ертеңі үшін күрес» т.б. сынды ұранды сөздер әдеби шығармаларда да көрініс тауып, Анадолы елімен қатар Орта Азия халықтары арасында кеңінен жайылғаны белгілі. М.Жұмабаев өзінің ұстазы М.Дулатовтың «Оян, қазақ» (1909ж.) өлеңінен әсер алғаны анық. Кезеңіндегі өзге ақындар секілді М.Жұмабаев та тарихи оқиғаларды тізбектеп, болашаққа үмітпен қараған. «Орал тауы» поэмасында түркі қағанатының даңқын көрсетеді:

Бір кезде сенің иең түрік еді,
Орын ғып көшіп-қонып жұрып еді.
Қорықпайтын таудан тастан батыр түрік
Қойнына жайменен кіріп еді...

Ер түрік ен далаңа көрік еді,
Отырса, көшсе, қонса ерік еді.
Тұрғанда бақыт құсы бастарында

Іргесі жел-күн тимей берік еді. (Жұмабаев, 2013: 41)

М.Жұмабаевтың шығысы – стереотиптік, батыстық санада берік орныққан мұсылмандық шығыс емес. Ақын шығармасында қазақтың ұлттық дүниетанымы бейнеленеді (Dossanova and others, 2021: 47). Оның өлеңдерінде символикалық тұрғыдан күннің шығыстан шығып, бүкіл әлемге нұрын шашып тұрғаны бейнеленеді. Осы тұрғыда түркі халықтарын күнге теңеп, батыс елдерін түнге балайды. Барлық жаманшылықтың батыстан келіп жатқанын меңзейді (Zhiyenbayev, 2016: 351). М.Жұмабаевтың шығармаларындағы осы тәрізді суреттеулерді Анадолылық ақындардың шығармаларынан да кездестіруге болады. Мехмет Акиф Эрсой мен Яхия Кемал секілді түркі ақындары тарихи оқиғаларды баяндау барысында жыр тізбектерінде Анадолыдан Османлыға сапар шегіп, Ислам әлемін аралатады. Осы орайда Анадолы еліндегі түркішілдік ағымының мемлекеттен қолдау алып, қиынқыстау кезеңде елдегі этникалық топтардың түркі ұстанымы аясында бірігуіне септігін тигізгенін атап айтуға болады (Zhiyenbayev, 2016: 345). Яғни ХХ ғасырдың басында Түркия жерінде ресми түрде белең алған түркішілдік идеясы барша түркі жұртынан гөрі, Анадолыдағы этникалық топтарды ортақ ұстаным аясында біріктіріп, ортақ Отанды сақтап қалуға бағытталғаны байқалады. Ал, отаршыл Ресейдің қоластындағы түркі елдерімен қатар, қазақ жеріндегі түркішілдік ағымы болса елдегі ру басылары, ұлт жанашыры мен жергілікті көшбасшылардың атсалысуымен Алаш әрекеті арқылы қолға алынғанымен көп ұзамай кедергіге ұшырап саяси режим тарапынан тоқтатылғаны белгілі. Сынды сәттерде туындаған саяси кедергілерге мойын имеген М.Жұмабаевтың түркішілдік идеясы тек Қазақстанды ғана емес, барша түркі әлемін қамтиды.

ХХ ғасырдың басында Орталық Азиядағы ұлтшыл зиялылар қауымы, Анадолы аймағындағы Әнуар пашаның бастамасымен жүргізілген тәуелсіздік күресі мен одан кейінгі жылдарда Мұстафа Кемал Ататүріктің басқарған ұлт-азаттық соғысын бақылап отырған болатын. Осы қақтығыстар шиеленіскен жылдарда батыстық баспасөз құралдары Түркияны қаралау мақсатында түрлі ақпарат таратқаны белгілі. Осы орайда қазақ зиялылары Айқап журналы мен Қазақ газеті арқылы тақырыпқа қатысты пікірлерін халықпен бөлісіп отырған. Өйткені бұл қақтығыс сөз жүзінде Түркия мен Грекия арасында болғанымен, Грекия әскерінің артында бүкіл Еуропаның империалист елдері бар еді. Басқаша айтқанда Еуропа елдері Түркияны қыспаққа алған болатын. Бұл шындыққа бейжай қарамаған М.Жұмабаев *Алыстағы бауырыма* өлеңінде Анадолыдағы қандастарының аянышты жағдайын тілге тиек еткен. Мехмет Эмин Юрдакулдың «Түрікше өлеңдер» атты кітабында жарияланған *Түркі бауырларыма (Türk karındaşlarıma)* (Yurdakul, 1989: 2), «Түрік сазы» кітабындағы *Ұлы халқыма (Büyük İrkima)* (Yurdakul, 1989: 45) мен «Ей түркі оян» кітабындағы *Түркі жұртына (Türk Yurduna)* (Yurdakul, 1989: 129) атты өлеңдерінде айтылғандай М.Жұмабаев та бұл өлеңінде Анадолыдағы қандастарымызды бірлік пен шыдамдылыққа шақырады.

Түркі тектес елдерде түрікшіл зиялылардың аты аталған кезде түркі әлеміндегі өзге кемеңгерлермен қатар міндетті түрде М.Жұмабаевтың аты да ерекше құрметпен

еске алынады. Өйткені олардың ұлттық патриотизмді оятатын шығармалары бүгінгі таңда да құндылығын жойған жоқ. Әсіресе Түркия мен Қазақстанда өтілген мәдени және ғылыми іс-шараларда М.Жұмабаевтың есімі аса мақтанышпен аталады. Осы тұрғыда Қазақстандағы өткен іс-шараларды былай қойғанда, М.Жұмабаевтың еске алу мақсатында Анадолы жерінде көптеген шаралар атқарылғанына қысқаша тоқталмақшымыз. 1998 жылдың 4 қыркүйегінде Кечиөрен әкімшілігі мен Қазақстан елшілігі тарапынан ұйымдастыруымен Түркияның астанасы Анкарадағы Ататүрік паркінде Мағжан Жұмабаевтың атына ескерткіш тақта ашылды. 2006 жылдың 20-22 қыркүйек күндері аралығында Түркияның Элазык қаласында М.Жұмабаев 14-Халықаралық Хазар өлең кеші өтті. Түркияда ұйымдастырылып жүрген осы сынды іс-шараларды - халықтың жарқын болашағы үшін аянбай күрескен түрікші ақын М.Жұмабаевтың рухына жасалған құрметтің белгісі деп қабылдауға болады.

Қорытынды. Зерттеуімізде М.Жұмабаевтың поэзиялық мұрасы оның дүниетанымымен сабақтас алынып, адами тұрғыдағы өсіп-жетілу жолының өлең өрнегіндегі іздері сараланады. Сонымен қатар М.Жұмабаев пен түркиялық түрікші ақындардың рухани үндестігі жан-жақты сарапталып, ортақ белгілері, ерекшеліктері мен даралық сипаттары: ұлттық тарихының маңызын көрсету, білімге құштарлықты арттыру, түзу адам қалыптастыру, махаббатты жырлау, табиғат пен жаратылысты үйлестіру, гуманизм мен сыншылдық т.б. ортақ тақырыптар айқындалды.

М.Жұмабаевтың ұлтшылдық рухты қалыптастырудағы психологиялық ішкі сапаны дамытудың мән-маңызын жоғары ұстауы өлеңдеріндегі көркем жүйе арқылы көрсетілген. Ойшыл ақынның күрделі мәселелерді қалың жұртшылыққа түсінікті, жатық тілде жеткізе білудегі көркемдік амал-тәсілдерді (диалог, монолог, автор сөзі, кейіпкер сөзі, баяндау, т.б.) орынды қолданудағы шеберлігі зерделенді. Ақынның тың поэтикалық ізденістерінен туған эпитеттік қолданыстардың мән-мағынасы ашылып, олардың қазақ әдебиетінің көркемдік келбетін көркейтудегі рөлі анықталды.

М.Жұмабаевтың шығармашылық поэтикасы өзіндік ерекшелігі бар күрделі көркем жүйе. Ақын туындыларында ғаламдық сипаттағы ой-танымынның көркемдік келбетін құрайтын компоненттер оның күрделі дүниетанымымен тамырлас. Өйткені ұлттық құндылықтармен қатар адамзаттық ақыл-ой жетістіктерін еркін игерген ғұлама ойшыл қазақ өлеңінің көркемдік деңгейін де биікке көтере білген. Мағжан поэтикасы - қазақтың халық шығармашылығының дәстүрінен, шығыс пен батыс мәдениетінің озық үлгілерінен әсерленгенімен өзіне ғана тән айшығы анық көркемдік құрылым ретінде құндылығы жоғары. Зерттеу нәтижесіндегі негізгі тұжырым түйіні – М.Жұмабаев шығармашылығында туған жерге махаббаты, ұлтқа сүйіспеншілігі жалпы ғаламдық, адамзаттық ауқымда алынуы. Ұлтшылдық рух арқылы елді бірлікке шақырған суреткер, бұл идеясының жүзеге асуында дәстүрлі тәрбиемен қатар білім мен ғылымның айрықша орны бар екеніне тоқталған. Шығармаларында өткен күндердегі халық қаһармандарының салтанат құрған кезеңдері суреттеліп, қоғамдағы олқылықтардың сынға алынуы арқылы жарқын болашаққа бағыт-бағдар сілтеген күрделі ой таным белгілері оның шағын лирикалары мен кең тынысты эпикалық туындыларында әсерлі түрде жан-жақты көрініс тапқан.

Зерттеудің құндылығы. Зерттеу жұмысының барысында алынған ғылыми нәтижелер мен тұжырымдар жинақталып түйінделді. Ең басты тұжырым өз дәуірінен

озып ой айтқан ақын шығармашылығының поэтикасы сан түрлі көркемдік амал-тәсілдермен бай екендігі сипатталды. Лирик ақынның қаламгерлік мақсатының негізгі арқауы – ұлттық рухты көтеру арқылы тәуелсіздікке қол жеткізу. Осы тұрғыда тарихи қаһармандық оқиғаларды суреттеу арқылы идеал кісі бейнесін сомдау – М.Жұмабаев шығармашылығының негізгі ерекшелігі. Ол поэзиялық шығармаларында кейіпкер, кеңістік, уақыт атауларында да осы мақсатта ұтымды қолданған. Жыр жолдарындағы осы суреттеулер әлеуметтік тақырыптармен шебер ұштастырылған. Ақиық ақын жырлары арқылы көкейіндегі ойлары мен сезімдерін бөлісумен қатар ұлтын, жерін сүйген, жалпы адамзатты сүйген адам тұлғасының дамытуды көздеген. Шығыс пен батыс әдебиетінен қатар сусындаған ақын дәстүрлі өлең жазу үрдісінің теориялық құрылымын жаңғыртуға елеулі үлес қосқан. Жинақтай келгенде, зерттеу нәтижелері көрсеткендей М.Жұмабаевтың поэтикасында сан-алуан бейнеге толы, әлеуметтік өмір құбылыстарын көркем түрде айшықталғанын атап айтуға болады. Оның жырларын Түркиялық түрікші ақындардың шығармаларымен тақырыптық тұрғыда салыстыра қарастырғанымызда М.Жұмабаевтың өлеңдерінде саяси идеологиямен қатар көркемдік әдіс-тәсілдердің аса шеберлікпен қолданылғанын айқындадық. Ұлтшыл ақындардың ортақ көзқарастары мен тақырыптары ел бірлігінің артуына септігін тигізері анық. Осы тұрғыда түркішілдік тақырыбын жырлауда М.Жұмабаевтың түркі әлеміндегі өзге замандастарынан кем түспейтінін атап айтуға болады. Біз бұл зерттеу еңбегімізде тақырыпты өз мақсатымыз аясында зерделедік. М.Жұмабаевтың жырларындағы тамыры терең тұжырымдардың әдеби, философиялық, психологиялық, тарихи себептерін ашу әлі талай іргелі зерттеулерге негіз болады деген ойдамыз.

Жиенбаев Е.Б.^{*1}, Семиз К.²

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави.
Туркестан, Казахстан.*

*E-mail: yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz, kenan.semiz@ayu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-9234-4780*, 0000-0003-3524-3339*

Сравнение национального романтизма в стихотворениях М. Жумабаева с произведениями турецких поэтов

Аннотация. Исследования творчества М.Жумабаева ведутся в различных областях науки. Известно, что за последние годы «мағжантану» как отдельная отрасль науки многого достиг и начал формироваться. Сложность жизни М.Жумабаева и многогранность его наследия привлекли внимание зарубежных ученых. То есть творчество поэта не ограничивается поэзией. Необходимость систематического и всестороннего изучения философско-исторических источников и педагогических воззрений в его произведениях можно считать велением времени. М.Жумабаев, один из видных представителей казахской литературы, является одним из поэтов, воспевших тему тюркизма в своей поэзии в начале XX века, и является уникальной фигурой для тюркских народов. В его стихах, выражающих его взгляды и отношение к обществу, утверждается, что «имя нации тюркское, имя родины Туран». Очевидно, что слово «тюрк» не относится к одному народу в произведениях настоящего поэта. Он призывал весь тюркский мир к единству и солидарности и всю оставшуюся жизнь жаждал независимости казахского народа. Помимо изображения внутренних переживаний в его стихах широко обсуждаются социальные вопросы, написанные в духе критического реализма. Известно, что в поэзии М.Жумабаева отразилась борьба за национальное освобождение и идейное единство тюркских народов начала XX века. Благодаря этой особенности имя М. Жумабаева одним из первых упоминается при раз-

говоре о казахской литературе в Турции, являющейся ведущей страной тюркского мира. Хотя М.Жумабаев не ездил в Турцию, его литературная личность и взгляды широко известны в Анатолии. В этом контексте анализ его поэтических произведений методом анализа текстов турецких литературоведов и сопоставление тюркской идеологии поэта с произведениями поэтов, поддерживающих тюркское движение в Турции, показывает актуальность нашей темы. Если мы посмотрим на принципы М.Жумабаева и поэтов национального периода анатолийской литературы, то увидим, что их тематика близка, а цели одинаковы. В связи с этим целью нашего исследования является сравнение стихотворений М.Жумабаева с произведениями поэтов, воспевавших турецкое направление в плане национального романтизма. Кроме того, результаты исследования были дифференцированы на основе присущих науке литературоведения методов комплексного, систематического, сравнительного, объективно-аналитического, историко-систематического анализа, обобщения, обобщения. Собранные данные сравнивались по тематике. Главной методологической и теоретической основой нашего исследования является обогащение выводов отечественного и турецкого литературоведения, природы поэзии, эпических жанров, былин, жанрово-стилистических, художественно-эстетических особенностей стихотворений.

Ключевые слова: тюркизм, общая тема, литературный анализ и сопоставление, национальная идентичность, национальная поэзия.

Zhiyenbayev Ye.^{1*}, Semiz K.²

*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkistan, Kazakhtan.*

*E-mail: yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz, e-mail: kenan.semiz@ayu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-9234-4780*, 0000-0003-3524-3339*

Comparison of National Romanticism in the Poems of M. Zhumabayev With the Works of Turkish Poets

Abstract. Studies of M.Zhumabayev's creativity are carried out in various fields of science. It is known that in recent years "Magzhan tanu" as a separate branch of science has achieved a lot and began to take shape. The complexity of M.Zhumabayev's life and the versatility of his heritage attracted the attention of foreign scientists. That is, the work of the poet is not limited to poetry. The need for a systematic and comprehensive study of philosophical and historical sources and pedagogical views in his works can be considered the imperative of the times. M.Zhumabayev, one of the prominent representatives of Kazakh literature, is one of the poets who sang the theme of Turkism in his poetry at the beginning of the 20th century, and is a unique figure for the Turkic peoples. In his poems, expressing his views and attitude towards society, it is stated that "the name of the nation is Turkic, the name of the homeland is Turan." Obviously, the word "Türük" does not refer to one people in the works of this poet. He called the entire Turkic world to unity and solidarity, and for the rest of his life longed for the independence of the Kazakh people. In addition to depicting inner experiences, his poems widely discuss social issues written in the spirit of critical realism. It is known that the struggle for national liberation and ideological unity of the Turkic peoples of the early twentieth century was reflected in the poetry of M.Zhumabayev. Thanks to this feature, the name of M.Zhumabayev is one of the first to be mentioned when talking about Kazakh literature in Turkey, which is the leading country of the Turkic world. Although M.Zhumabayev did not travel to Turkey, his literary personality and views are widely known in Anatolia. In this context, the analysis of his poetic works by the method of analyzing the texts of Turkish literary critics and comparing the Turkic ideology of the poet with the works of poets who support the Turkic movement in Turkey shows the relevance of our topic. If we look at the principles of M.Zhumabayev and the poets of the national period of Anatolian literature, we will see that their subject matter is close, and their goals are the same. In this regard, the purpose of our study is to compare the poems of M.Zhumabayev with the works of poets who sang the Turkish direction in terms of national romanticism. In addition, the results of the study were differentiated on the basis of the methods of complex, systematic, comparative, objective-analytical, historical-systematic analysis, generalization, and generalization inherent in the science of literary criticism. The collected data were compared by topic. The main methodological and theoretical basis of our research is the enrichment of the conclusions of domestic and Turkish literary criticism, the nature of poetry, epic genres, epics, genre-stylistic, artistic and aesthetic features of poems.

Keywords: Turkism, common theme, literary analysis and comparison, national identity, national poetry.

Информация об авторах:

Жиенбаев Ерлан Бейбитович, старший преподаватель кафедры Турецкой филологии Международной казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Phd, и.о. доцент. yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz, Scopus ID 57204081865, ORCID ID: 0000-0001-9234-4780.

Семиз Кенан, старший преподаватель и научный сотрудник полномочного совета Международной казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави (г. Анкара / Турция), кандидат филологических наук. kenan.semiz@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-3524-3339.

Әдебиет:

Акташ Ш. Әдебиет және көркем мәтіндерге арналған шығармалар. – Анкара: Әдебиет Қорған, 2011. –704 б. (тур).

Акташ Ш. Поэзияны талдау, теориясы мен қолданылуы. – Анкара: Акчаг, 2009. –280 б. (тур).

Баджаклы Й. Мағжан Жұмабаевтың өлеңдеріне шолу. Жарияланбаған магистрлік диссертация, Нигде университетінің Әлеуметтік ғылымдар институты, –Нигде, 2014. – 155 б. (тур).

Будак Ф. Мағжан Жұмабай поэзиясында ұлттық болмыс. – Анкара: Жаңа Еуразия басылымдары, 2001. –71 б. (тур.)

Жұмабаев М. 1-том, Алматы: Жазушы, 2013. –376 б. (каз).

Досанова Н., Әбдіманұлы О., Мәуленов А., Карбозов Ю., Матбек Н. М.Жұмабаев шығармашылығындағы ұлттық әдеби дәстүрді дамытудың негізі ретінде мәдени өзара әрекеттестік // Халықаралық қоғам, мәдениет және тіл журналы. №9 (2). –2021. –41–53 б. (ағыл).

Елеуменов Ш.Р. Мағжан. – Астана: Астана полиграфия, 2008. –392 б. (каз).

Ферхат Т. Мағжан Жұмабаевтың өлеңдері. Жарияланбаған докторлық диссертация. Гази университеті Әлеуметтік ғылымдар институты. Анкара, 1992. –456 б. (тур).

Гөкалп З. Өлеңдер мен халық ертегілері. Дайындаған: Февзи Абдулла Тансел. –Анкара: ТТК басылымдары, 1989. –434 б. (тур).

Кантер М.Ф. Ұлттық әдебиет дәуіріндегі түрік поэзиясындағы болмыс пен қабылдау. –Истамбұл: Кітапевы Яинлары, 2014. – 328 б. (тур).

Қапаған Е. Қазақ поэзиясындағы тақырыптық өзгерістер (Мағжан Жұмабаев өлеңдері мысалында) // Түркітану зерттеулері. №37. –2015. –189–218 б. (тур).

Кольчу А.И. Ұлттық романтизм тұрғысынан Ченгиз Айтматов. –Истамбұл: Өтүкен, 1997. –254 б. (тур).

Куанышбаева Ж., Жиенбаев Е. Айқап» журналы мен Мағжан Жұмабаевтың өлеңдері мысалында XX ғасыр басындағы қазақ әдеби тілінде қолданылған кітаби тіл элементтері // Билиг. № 80. –2017. –279–315 б. (тур).

Оралтай Х. Ұлы түркіші Мағжан Жұмабайоғлы. –Измир: Жаңа Еуразия Матбажылық, 1965. –38 б. (тур).

Оспанова А. Мағжан Жұмабаев шығармашылығындағы түркілік идея // Түркі тілі және зерттеулері. №20. –2011. –35–52 б. (тур).

Сарынай Ю. Түрік ұлтшылдығының тарихи дамуы және түрік ошағы орталықтары. –Стамбул: Өтүкен баспасы, 2005. –432 б. (тур).

Сейфеттин О. Барлық шығармалары: Өлеңдері, прозалық өлеңдері, ойлары мен естеліктері, хаттары. Дайындаған: Хуля Аргуншах. –Стамбул: Дергах Яинлары, 2000. –336 б. (тур).

Тюнчай Х. Зия Гөкалп. Стамбул: Токер басылымдары, 1974. –166 б. (тур).

Туркоглы И. Ресей түріктері арасындағы жаңару қозғалысы жетекшілерінің бірі Ризаеддин Фахреддин (1858–1936). – Стамбул: Өтүкен баспасы, 2000. –368 б. (тур).

Юрдакул, М. Е. Өлеңдері. Дайындаған: Февзи Абдулла Тансел. –Анкара: ТТК басылымдары, 1989. –473 б. (тур).

Жиенбаев Е. Қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев өлеңдерінің құрылымы мен тақырыбы. Жарияланбаған докторлық диссертация. Гази университетінің Әлеуметтік ғылымдар институты – Анкара, 2016. –582 б. (тур).

Литература:

- Акташ Ш. Сочинения по литературе и художественные тексты. –Анкара: Курган Эдебият, 2011. –С. 704. (тур).
- Акташ Ш. Анализ поэзии, теория и применение. –Анкара: Акчаг, 2009. – с. 280. (тур).
- Баджаклы Й. Обзор стихов Магджана Джумабаева. Неопубликованная магист. диссертация, Институт социальных наук Университета Нигде, –Нигде, 2014. – с. 155. (тур).
- Будак Ф. Национальное самосознание в поэзии Магджана Джумабая. –Анкара: Новые Евразийские Публикации, 2001. – С.71. (тур).
- Жумабаев М. Сочинение. Том 1., Алматы: Писатель, 2013. – 376 с. (каз).
- Досанова Н., Абдиманулы О., Мауленов А., Карбозов Ю., Матбек Н. Культурное взаимодействие в творчестве М. Жумабаева как основа развития национальной литературной традиции // Международный журнал общество, культура и язык, –№9 (2), –2021. –С. 41–53. (анг).
- Елеукинов Ш.Р. Магжан. –Астана: Астана Полиграфия, 2008. – 392 с. (каз).
- Ферхат Т. Стихи Магджана Джумабаева // Неопубликованная докторская диссертация. Институт социальных наук Университета Гази, Анкара, 1992. – с. 456. (тур).
- Гөкалп З. Стихи и народные сказки. Подготовлено: Февзи Абдулла Тансель. –Анкара: Публикации ТТК, 1989. –С. 434. (тур).
- Кантер М.Ф. Восприятие идентичности и идентичности в турецкой поэзии периода национальной литературы. –Стамбул: Китапери Яинлары, 2014. – с. 328. (тур).
- Капаган Э. Тематические изменения в казахской поэзии (на примере стихотворений Магджана Джумабаева) // Түркология: –№37, –2015. –С. 189–218. (тур).
- Кольчу А.И. Дженгиз Айтматов с точки зрения национального романтизма. –Стамбул: Отукен, 1997. – с. 254. (тур).
- Куанышбаева Ж., Жиенбаев Е. Журнал «Айкап» и стихи Магджана Джумабаева на примере книжных элементов, употреблявшихся в казахском литературном языке начала XX века // Билиг, №80, –2017. –с. 279–315. (тур).
- Оралтай Х. Великий тюркский Магжан Джумабайоглу. –Издир: Новая Евразия Матбаджилик, 1965. –с. 38. (тур).
- Оспанова А. Мысль о тюркизме в творчестве Магджана Джумабаева // Журнал тюркского языка и исследований, №20, –2011. –с. 35–52. (тур).
- Сарынай Ю. Историческое развитие турецкого национализма и турецких очагов. –Стамбул: Издательство Отукен, 2005. –с. 432. (тур).
- Сейфеттин О. Все произведения Стихи, Мансур Стихи, Мысли, Воспоминания, Письма. Подготовлено: Хюлья Аргуншах. –Стамбул: Дергах Яинлары, 2000. –с. 336. (тур).
- Тюнчай Х. Зия Гокалп, –Стамбул: Публикации Токера, 1974. –с. 166. (тур).
- Тюркоглу И. Ризаэддин Фахреддин (1858–1936), один из лилеровдвижения обновления среди Российских турок. – Стамбул: Издательство Отукен, 2000. – с. 368. (тур).
- Юрдакул М. Э. Мехмет Эмин Юрдакул Творчество–1. Стихи. Подготовлено: Февзи Абдулла Тансель. –Анкара: Публикации ТТК, 1989. –с. 473. (тур).
- Жиенбаев Е. Структура и тема в стихотворениях казахского поэта Магджана Джумабаева. Неопубликованная докторская диссертация. Институт социальных наук Университета Гази, – Анкара, 2016. – с. 582. (тур).

References:

- Aktaş Ş. (2011) Edebiyat ve Edebi Metinler Üzerine Yazılar. [Essays on literature and artistic texts]. – Ankara: Kurgan Edebiyat. –s. 704. (in Turkish)
- Aktaş Ş. (2009) Şiir Tahlili, Teori ve Uygulama. [Poetry analysis, theory and practice]. –Ankara: Akçağ Yayınları. –s. 280. (in Turkish)
- Bacaklı Y. (2014) Mağcan Cumabeyulı'nın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme. [Study of the poems of Magzhan Zhumabayev]. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Unpublished Master's Thesis, Niğde University Institute of Social Sciences), –Niğde. –s. 155. (in Turkish)

- Budak F. (2001) Mağcan Cumabay Şiirinde Millî Kimlik Tanımı. [Definition of national identity in the poetry of Magzhan Zhumabayev]. –Ankara: Yeni Avrasya Yayınları. – s.71. (in Turkish)
- Zhumabayev M. (2013) Shygarmalary. [Literary works]. 1. tom, –Almaty: Zhazushy. –376 b.
- Dossanova N., Abdimanuly O., Maulenov A., Karbozov Y. & Matbek N. (2021) Cultural interaction in the works of M. Zhumabayev as the basis for the development of a national literary tradition // International Journal of Society, Culture and Language, –9 (2). –41–53. (in English)
- Eleukenov Sh.R. (2008) Magzhan. [Magzhan]. –Astana: Astana poligrafıya. –392 b. (in Kazakh)
- Ferhat T. (1992) Mağcan Cumabayef Ölümleri. [Lyrics by Magzhan Zhumabayev]. Yayınlanmamış Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Unpublished doctoral thesis. Gazi University Institute of Social Sciences), –Ankara. –s. 456. (in Turkish)
- Gökalp Z. (1989) Ziya Gökalp Külliyyatı – I. Şiirler ve Halk Masalları. [Collection of Ziya Gokalp – I. Poems and folk tales]. Hazırlayan (Editor): Fevziye Abdullah Tansel. –Ankara: TTK Yayınları. –s. 434. (in Turkish)
- Kanter M. F. (2014) Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu. [Self-perception and construction of identity in Turkish poetry of the period of national literature]. –İstanbul: Kitapevi Yayınları. –s. 328. (in Turkish)
- Kapağan E. (2015) Kazak şiirinde tematik değişimler (Mağcan Cumabaev'in şiirleri örneğinde) [Thematic changes in Kazakh poetry (on the example of Magzhan Zhumabayev's poems)]. // Türklük Bilimi Araştırmaları –37. –189–218. (in Turkish)
- Kolcu A. İ. (1997) Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov. [Chingiz Aitmatov in terms of National Romanticism]. –İstanbul: ÖtükenYayınları. –s. 254. (in Turkish)
- Kuanysbayeva Z. ve Zhiyenbayev Y. (2017) Ayqap Dergisi ve Mağcan Zhumabayev'in Şiirleri Örneğinde 20. Yüzyıl Başında Kazak Edebî Dilinde Kullanılan Kitabi Unsurlar [Biblical elements in the Kazakh literary language of the early twentieth century on the example of the magazine "Ayqap" and the poems of Magzhan Zhumabayev]. // Bilig, –80. –279–315. (in Turkish)
- Oraltay H. (1965) Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoglu. [Great Turkist Magzhan Zhumabayoglu]. –İzmir: Karınca Matbaacılık. –s. 38. (in Turkish)
- Ospanova A. (2011) Mağcan Cumabayev'in Eserlerinde Türkçülük Düşüncesi [The idea of Turkism in the work of Magzhan Zhumabayev]. // Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi, –20. –35–52. (in Turkish)
- Sarımay Y. (2005) Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları. [The historical development of Turkish nationalism and Turkish homes]. –İstanbul: Ötüken Neşriyat. –s. 432. (in Turkish)
- Seyfettin Ö. (2000) Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar. [All his works Poems, poems in prose, anecdotes, memoirs, letters]. Hazırlayan: Hülya Argunşah. –İstanbul: Dergâh Yayınları. –s. 336. (in Turkish)
- Tüncay H. (1974) Ziya Gökalp. [Ziya Gokalp]. –İstanbul: Toker Yayınları. –s. 166. (in Turkish)
- Türkoğlu İ. (2000) Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858–1936). [Rızaeddin Fakhreddin (1858–1936), one of the pioneers of the Renewal Movement among the Russian Turks.]. – İstanbul: Ötüken Neşriyat, Özener Matbaası. –s. 368. (in Turkish)
- Yurdakul M. E. (1989) Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri–1. Şiirler. [Poems by Mehmet Emin Yurdakul–1]. Hazırlayan (Editör): Fevziye Abdullah Tansel. 2.Baskı. –Ankara: TTK Yayınları. –s. 473. (in Turkish)
- Zhiyenbayev Y. (2016) Kazak şairi Mağcan Cumabayev'in Şiirlerinde Yapı ve Tema. [Structure and theme in the poems of the Kazakh poet Magzhan Zhumabayev]. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Unpublished doctoral thesis. Gazi University Institute of Social Sciences), –Ankara. –s. 582. (in Turkish)